

TŘI KONZERVATISMY

Následující text představuje pokus vypořádat se s prakticky nesplicitelným úkolem, jakým je vymezení hranic a objasnění smyslu konzervativního myšlení. Ona „nesplicitelnost“ vyplývá nejen z toho, že podobné záměry dosud nedokázaly přinést uspokojivé výsledky, ale ze samotné povahy konzervativního myšlení, které se vzhledem ke své provázanosti vymyká jednodušným případům závislosti na tom, co je předmětem uchovávaní (*conservatio*). Odůvodněně lze proto dojít k závěru, že konzervatismus může sloužit prakticky libovolným cílům. Jakákoli systematizace je prakticky nemožná, neboť by v takovém případě veškerý smysl konzervatismu spočíval výlučně v psychologických reakcích, jež se mohou projevat za různých okolností a v odlišných kontextech. Významní zastánci konzervativního myšlení moderní doby si tohoto nedostatku byli vědomi, snažili se překonat prostou relativitativní konzervativní teorii není možná, a dospělo se proto k závěru, že konzervatismus silně projevuje ani ne tak ve všeobecných principech, ale v jistých těžko zachytitelných a veškeré teorii se vymykajících kvalitách jako duch, nastavení, temperament, postoje atd.

Snahy vyjít za hranice záchovného instinktu a dospět k určité teorii (nebo jakoukoli teorii popřít) představovaly samozřejmě pochopitelné a užitečné pokusy, ale-mohlo-se stát, že skončily nedocenením samotného záchovného instinktu, a tím i opuštěním toho, co tvoří prvotní a nezastupitelný motivační zdroj konzervatismu. Na rozdíl od obou tendencí,

univerzalistické a antiteoretické, bylo za východisko nyníjších úvah přijato běžné přesvědčení, že v základu konzervatismu spočívá stálá lidská potřeba a přirozený instinkt uchovávaní toho, co existuje. Teprve v dalším sledu se objevují teoretická zdůvodnění nebo formování konzervativního postoje. Je jasné, že za tohoto předpokladu bude v konzervatismu vždycky fungovat určitý stupeň relační závislosti, třebaže jeho výměr se bude měnit v závislosti na zastávané teorii. Jak vyplývá z dalších úvah, nemusí vždy nutně jít o okolnost diskreditující.

Vyděme-li ze záchovného instinktu, umožní nám to postihnout směr i způsob, jak se bude formovat jeho teoretické odůvodnění. Podobné nastavení, jež je podle kritiku projevem lenosti, představuje pro konzervativce intuitivní odhalení základní pravdy, že je hodno bránit skutečnost před ne-skutecností. Argumentují tím – a v tomto ohledu mezi nimi panuje všeobecná shoda –, že posláním konzervatismu je ochrana toho, co je, před vpádem různých fikcí, představ, hypotetických konstrukcí nebo vyspekulovaných projektů, které, ačkoli samy postrádají jakoukoli oporu ve skutečnosti, se mohou stát účinnými nástroji likvidace toho, co je reálné. Okamžitě se však vnučuje otázka, zda se protivníci záchovného postoje, liberálové a socialisté, skutečně vyslovují pro fiktivní jsoucna a sami by souhlasili s podobnou kvalitací, nebo je-li údajně posláni konzervatismu pouze jeho vlastní ideologickou reklamou, kterou může používat stoupenec jakéhokoli stanoviska: analogicky by například liberálové mohli prohlašovat, že oni jsou strážci svobody před konzervativními a socialistickými despoty, zatímco socialisté by se mohli vymezit jako obránci sociální spravedlnosti před liberálními a konzervativními vykořisťovateli. Liberálové a socialisté by nepochybně odmítli slovo „fiktivní“, jímž je částují konzervativci, naproti tomu by pravděpodobně souhlasili s tím, že na rozdíl od posledně jmenovaných nejsou se stávající skutečností spokojeni a že samotný fakt existence pro ně není hodnotovou mírou, ale že přirozeným postojem člověka má být usilování o změny, které podle nich spočívají v rozšiřování pole působnosti

pro svobodu jednotlivce, zatímco podle socialistů je cílem změn prostor pro růst sociální spravedlnosti. Nepochybně by však liberálové nesouhlasili s předpokladem, že se při postulování změn řídí pouze libovůli nebo planými tužbami a neberou v úvahu svědeckví zkušenosti.

Konečnicův pojem zkušenosti, jak známo, byl ve filozofii užíván v různém smyslu a v odlišných funkcích, což umožňovalo rozličným směrům se na něj odvolávat. Konečnicův žádáný směr, který by skutečnost vědomě přehlížel, v podstatě snad ani neexistoval. A směry, které se mnohým jevily jako velmi „odskutečněné“, se bránily tvrzením, že hovoří o skutečnosti mnohem závažnější než ta, na niž jsme zvyklí. Takže konzervativci nemají na slovo skutečnost monopol a z toho důvodu odvolávají se na autoritu skutečnosti nemělo nikdy nepodmíněný charakter. Navíc věrnost skutečnosti a necht k provraždění změn se nevyskytují v čistém stavu, a proto také bývají tyto postoje zřídka od sebe striktně odděleny. Bežně je tomu tak, že přijímáme jedno i druhé, ale v rozdílných případech. Jestliže se tedy konzervativci vymezují jako obránci skutečnosti před ne-skutecným, může podobné označení, nemá-li mít v očích ostatních pouze charakter vlastní reklamy, nanevš vyjadřovat fakt, že konzervativci prostě nejsou příliš nakloněni změnám. Není obtížné si uvědomit, že tento fakt nemůže sám o sobě představovat odůvodnění konzervatismu a že zcela určitě nemůže být ani příčinou pocitu nadřazenosti, který se často vyskytuje ve výrocích jeho představitelů. K tomu, aby takovéto zdůvodnění mohlo být oprávněné, je třeba poskytnout relativně jasné pojetí skutečnosti anebo prokázat, že atentát na skutečnost ze strany liberálů a socialistů, pokud k němu vůbec kdy došlo, představuje něco zcela nelegitimního. Jak z výše uvedeného plyne, obecná obrana konzervatismu není možná, ale síla každé obrany bude závislá na tom, jak chápeme skutečnost.

S určitým zjednodušením se dá říci, že při různém stupni obecnosti a v různé míře trvání existuje v konzervativním myšlení troji užití kategorie skutečnosti, které nám také bude v podstatě sloužit jako podklad pro klasifikaci. V prvním

smyslu slova jde konzervativcům o skutečnost v pojetí věčnosti, ve druhém smyslu o skutečnost chápanou jako dlouhý historický proces, ve smyslu třetím půjde o skutečnost jako to, co je bezprostřední a aktuální. Řečeno ještě jinak, v prvním smyslu by skutečnost spočívala v tom, co tvoří její nejvíce fundamentální součást, ve druhém smyslu by pojem skutečnosti zahrnoval kulturu jako celek vytvořený v dlouhém průběhu dějinných přeměn, ve třetím smyslu by šlo o každodenní život skupiny nebo jednotlivce. Řečeno ještě jinak, v prvním smyslu slova skutečnost konzervativci obhajují věci věčné, ve smyslu druhém jsou strážci konkrétní civilizace či kultury, ve třetím smyslu berou v ochranu realitu, s níž se sžili lidé silou zvyku a dlouhého kontaktu s ní.

1.

První verze konzervatismu hovoří o světě, jak se jeví v té lidské zkušenosti, již nejlépe vyjadřuje náboženství obraccí nás k transcendentci nebo filozofie, která si klade za cíl dospět k věčným pravdám. Současní konzervativci, kteří chtějí tento druh zkušenosti oživit, argumentují tím, že nebyla zrušena ani nepřestala být potřebná, ale že byla pouze oslabena pod tlakem funkcionálního a historického myšlení. Pro novověk charakteristické přesvědčení, že pravda je proměnlivá, neboť se na jedné straně vyvíjí v souladu s historickým kontextem a na druhé straně je závislá na tom, co jednotlivec a společnost uznávají za užitečné, mělo nakonec dospět k dramatickému zúžení pole lidské zkušenosti a ve svém důsledku i ke zvláštní slepotě vůči celým velkým oblastem jsoucna, které po mnohá staletí představovaly hlavní předmět zájmu filozofů. Konzervativci chtějí k tématu oblastem znovu obrátit pozornost lidí, a proto vystupují ani ne tak na obranu světa, který pomínul, ale na obranu toho, co by mělo veškerému pomíjení vzdorovat. Nejde o nostalgii po minulosti, ale o úsilí navrátit dominantní postavení obecným obsahům zkušenosti, které stále úzce souvisejí s lidským údělem.

Z takto nastolovaného úkolu nevyplyvají bezprostředně žádné zvláštní směrnice pro převáření existujících politických struktur. Může z něj pouze vyplynout obecný princip, že lidé, kteří se angažují v podobném převáření, by měli mít základní povědomost o existenci věčných měřtek a posledních věcí, které sice nejsou v běžné politické praxi přitomné, ale bez nichž by se ona pragmatika mohla projevit destruktivně. Prototypem takového konzervativního postoje je Plátón. Ten jako první poukázal na to, že politickou činnost musejí provázet morální standardy a transcendentní sankce. On také odmítl sociálně velmi lákavý vztah k politice, odpovídající zdravému rozumu a velice flexibilní, až hraniční s relativismem, který člověka staví do role tvůrce vlastních měřtek v souladu se svými názory; to on se také dožadoval toho, aby politické myšlení vyrůstalo z reflexe skutečnosti, kterou chápal maximálně široce, a také, vlastně především, jako transcendentní vůči světu věcí. Je proto pochopitelné, že současní konzervativní filozofové (například Leo Strauss a Eric Voegelin) ve svém hledání základů pro politiku nutně navazují na myšlení řeckého filozofa.

Hledání věčné dimenze skutečnosti není zrovna předsevzetí, které bychom zejména v politické filozofii mohli považovat za samozřejmost. Jednou z nejvíce očividných vlastností veřejné sféry je přece proměnlivost a neustálé podléhání různým modifikacím pod tlakem nových okolností. Proto se jako příhodnější jeví vyloučit politiku ze sféry, která spadá pod pravomoc tribunálu věčných norem, což by bylo i v souladu s běžným míněním. Hovořit o věčnosti v souvislosti s politickým pořádkem by pak nemělo žádný smysl, ale mělo by to smysl ve vztahu k morálním hodnotám. Takový morální konzervatismus by nemusel za sebou nutně vést konzervatismus politický a vyjadřoval by jednoduše víru v existenci trvalého mravního řádu, který nemohou zviklat žádné civilizací změny ani vývoj zvyklostí a obyčejů. Ne všichni konzervativci by však s podobným omezením pouze na mravní sféru souhlasili. Při své hluboké víře v neproměnlivý morální zákon a velkou roli, kterou sehrává v politickém myš-

lení, by mohli dokázat, že i politika jakožto oblast *sui generis*, a ne jako pouhá odvozenina etiky, musí být poddána věčným standardům. Z tohoto hlediska by s Plátónem sdíleli názor, že je možná *epistémé politiké*, a tedy také teorie, nebo dokonce věda o politice, která nemá nic společného s vyvíjejícími se názory na politiku nebo s pozitivistickým přístupem k veřejným věcem, který nebere v úvahu hodnoty.

Tento názor se u Plátóna i konzervativců musí vyrovnávat s určitou obtíží. Přistoupíme-li na to, že existuje něco jako definitivní model politického řádu a že Plátónovo nebo Aristotelovo myšlení v něm představuje převratný objev, okamžik se nám dostane výtky, že jsme, krom jiných hříchů, zcela odtrženi od skutečnosti, že jsme doktrináři, utopisté, a že navíc ztrácíme sympatie, neboť obhajujeme mimořádně represivní řešení. Uznáme-li naproti tomu za základní filozofickou zkušenost ontologický a mravní pořádek, jak o něm píše Řekové, potom se institucionální řešení, která navrhovali, stávají záležitostí druhého řádu, a tím i nepřímo souhlasíme s užitečností vývojového procesu ve sféře politiky. V takovém případě také neexistuje důvod svazovat politiku kánony, které jsou jí cizí.

Tyto obtíže dobře ilustruje Plátónovo dílo i postupně se objevující příslušné komentáře k němu. Není vůbec jasné, zdali řecký filozof hájil svou koncepci státu jako konkrétní řešení nebo zda jeho nadřazeným cílem bylo výlučně zaměřit myšlení politického člověka na věčné věci. Zdá se, že v jistém smyslu šlo Plátónovi o jedno i o druhé, ale nemožnost jasně ho odlišení obou cílů celý filozofický záměr mimořádně komplikuje. Politické myšlení ve věčných kategoriích se snadno může změnit na hlásání apodiktického projektu politických reformů, čímž se stane prakticky neodlišitelné od novodobých utopií vystavených na ideologiích (toto více méně odpovídá Popperově kritice Plátóna a zde tkví i příčina toho, že byl některými socialisty považován za otce doktríny). Odvolávání se na nejobecnější obsahy zkušenosti pak také přestane mít jednoznačnou spojitost s volbou té či oné formy politického uspořádání a jejího odůvodňování.

Současní konzervativci z pochopitelných důvodů citují Platóna raději obecně než konkrétně, ale není to pravidlem. Například Leo Strauss, přestože ve svých textech psal, že klasická politická filozofie neobsahuje bezprostřední odkazy co do změn, které je třeba provést v současnosti, v soukromé korespondenci (s Karlen Löwithem), kde se mohl pusit do odváznějších spekulací, tvrdil, že „*polis*“, jak ji interpretují Platón a Aristoteles, a tedy kontrolovaná městská společnost, morálně vyspělá, opírající se o rolnictvo a řízená šlechtou, je z morálně-politického hlediska nejrozmumnější a nejspokojivější; neznamená to samozřejmě, že já sám bych chtěl v takové *polis* žít (není třeba všechno poměřovat kritérii vlastních přání); nezapomínejme, že Platón i Aristoteles si zvolili jako místo pobytu demokratické Athény spíše než *eunomoumenoi poleis*¹.“ Strauss tedy byl přesvědčen, že Platónova a Aristotelova *polis* je *secundum naturam*, a že proto splňuje kritérium skutečnosti. Je zajímavé, že u Erika Voegéline se podobný výrok neobjevuje. Vyhledával spíše symboly, jejichž prosřednictvím je u Platóna vyjádřeno spojení člověka s transcendencí, než by poskytoval institucionální směrnice.

Jak je zřejmé, ani konzervativní moralismus, který se distancuje od projektů politického uspořádání a omezuje se na obranu trvalého etického řádu, ani konzervatismus institucionální, soustředující se na ustavení trvalého rámce politického zřízení, nepředstavují stanoviska, s kterými by se dalo spojovat. Věčný mravní řád úměrně tomu, nakolik zůstává programově izolovaný od světa politiky, ztrácí jakýkoliv účinný vliv na veřejné záležitosti a začíná být proto chápán jako anarchonismus. Budování věčných institucí může být také vykládáno jako úplné popření konzervatismu. Mezi jedním a druhým, mezi bezmocností moralismu a rozhodností reformismu existuje samozřejmě řada stanovisek přechodných, která jsou mnohem zajímavější a sblíženější. Přesto obě krajnosti nejenže neustupují do pozadí, ale často mají vliv na běžné vnímání konzervatismu. Do určitého stupně je to přirozené, vezme-

¹ „Obce s dobrými zákony“, tedy obce dobře uspořádané.

me-li v úvahu diagnózu, jakou současnosti vystavují konzervativci. Shodneme-li se s nimi v tom, že pro současný svět je charakteristické funkcionální a kontextuální myšlení, očekávanou reakci většiny lidí majících co do činění s konzervatismem bude potom otázka, jaké jsou jeho praktické výsledky. U odpovědi se nejspíš setkáme buď s tím, že se konzervatismu bude připisovat starosvětské a neužitečné moralizování, nebo bude obviňován z doktrinářského znásilňování skutečnosti ve jménu nehláských standardů – jinými slovy, z funkcionalistického stanoviska musí narazit na výtku nepraktičnosti, nebo na výtku nebezpečného radikalismu. Těto dvojznačnosti je i přes mnohé protesty konzervativců těžké se zbavit.

Konzervativci mohou nicméně argumentovat proti funkcionálnímu a historickému myšlení tím, že ani ono samo není prosto hříchů připisovaných konzervatismu. Možná, že konzervativci hledající věčné pravdy jsou staromódní a dělají hloupost, když se odmítají čemukoliv učit od svých protivníků, ale na druhé straně je i pro stoupence funkcionálního a kontextového myšlení charakteristická podobná lenost ducha, jejich rostoucí síla a vliv jen dokazují, že stále méně berou v úvahu konzervativní důvody a že stále přezírajěji komentují jakoukoli zmínku o trvalém mravním řádu. Je možné, že konzervativci svými snahami všem vnuit věčné pravdy připomínají despoty, kteří chtějí společnosti brutálně vnuit abstraktní, od zkušenosti vzdálené přísné sankce a projevují tak, stejně jako Platón, totalitární sklony; ale na druhé straně se s podobnými sklony setkáváme i u programového odmítání jakýchkoli stálých a nepřekročitelných norem. Totalitarismus a autoritářství, jak je známo, nejsnadněji vznikají tam, kde se všechny normy prohlásí za konvenční, relativní či arbitrární věc, a tedy tam, kde zmizely bariéry vybudované v zájmu omezení moci a kde je moc při vytváření nového světa nadána beztržestnosti.

Takové protiarumenty mají vždy jen omezený dosah. Je samozřejmě možné přit se o to, kdo je hloupější, zda konzervativci věřící v neproměnlivé normy v rozporu se svědecktvin zkušnosti nebo relativisté ignorující tisíciletí lidského

myšlení. Lze také polemizovat na téma zdrojů totalitárního despotismu, spočívají-li v etickém absolutismu, který lidi zotročuje a ponižuje, nebo jsou-li obsaženy v nihilistické devize, že není-li nic trvalého, je vše dovoleno. Řešení těchto sporů není snadné, vážnější nicméně je, že vzájemná obvinování záhnou ze stran-neposilí. Dokonce i tehdy, shodneme-li se s konzervativci, že jejich protivníci toho mají na svědomí více, nijak z toho neplyne, že spojování politiky s vírou ve věčný mravní řád se stane přesvědčivou koncepcí, která zasluhuje být akceptována.

Ve snaze vyhnout se oběma námitkám se konzervativci obhajující věčné záležitosti soustřeďují ve svých úvahách na oblasti, které mají na politiku pouze zprostředkovaný vliv. Jsou to oblasti utvářející vědomí člověka, v prvé řadě takové jako kultura a osvěta. Někteří konzervativci mají tendenci usuzovat, že tímto způsobem lze dospět k harmonickému soužití konzervatismu s nekonzervativní politikou. Politická sféra by si zachovala svou autonomii, flexibilitu, funkčnost, určitý stupeň relativismu, všechny ony vlastnosti, které by jí umožnily reagovat na proměnlivé okolnosti a neuchylovat se k represivnímu programu konečných řešení. Na druhé straně by byla omezená, být by to nikdy nebylo pomocí metod bezprostředního násilí nebo politického nátlaku, ale prostřednictvím obecné duchovní atmosféry vytvořené díky kultuře a výchově. Politický utilitarismus slepý vůči hodnotám a šířící libovůli by nebyl možný, kdyby lidé tvořící instituce a formující politický život, ať už jako politici, nebo jejich voliči, byli zakotveni v konzervativních zvyklostech a kultuře vymezených normami věčného mravního řádu. Jinými slovy, nad proměnlivou politickou sférou by existovala, mám-li použít pojem jednoho z polských katolických autorů, sféra metapolitická, která by byla tím pravým předmětem konzervativcovy péče.

Takováto koncepce je lákavá a zní rozumně. Potíž s ní je však zásadní povahy. Pomecháme-li stranou historickou otázku, zdájí někdy konkrétně došlo k relativně dlouhé a stabilní koexistenci konzervativní kultury s nekonzervativní politikou, musí vzbuzovat pochyby předpoklad, že metapolitická

sféra – osvěta, kultura, náboženství – tvoří právě ono místo, kde věci věčné mohou snadněji nalézt svůj časný výraz. Je samozřejmě pravda, že pokud se ony věci mohou někde objevit, tak právě tam. Pochybnosti však vyplývají z toho, že předložená koncepce je rovněž těžko slučitelná s konzervativní diagnózou. Souhlasíme-li s tím, že v současné představivosti převládá funkcionalismus, utilitarismus a jin podobné tendence, není důvod předpokládat, že metapolitická sféra bude příznivě nakloněna konzervativnímu poselství.

Utilitarismus a funkcionalismus mají v politice přirozenou tendenci rozšiřovat svůj vliv a přivlastňovat si metapolitickou sféru; sebeomezování, jež je možné v některých verzích konzervatismu vycházejících z bezpodmínečného dualismu věčného a časného, je jim zcela cizí. Jakmile totiž, jak podle všeho ony tendence předpokládají, tvoří základní kritéria realitva, užitečnost a funkcionalnost, padá zároveň s tím dělení na proměnlivou oblast politiky a neměnnou sféru metapolitickou. Politikou se stává všechno a všechno je poměřováno kritérii užitečnosti, funkcionalnosti atd.; na druhé straně se tato politika stala natolik zkonkretizovanou a dotýká se do té míry funkcí a výhod, které se bezprostředně týkají jednotlivce, že se tím v podstatě ruší rozdíl mezi politickou a privátní sférou. Jinými slovy, všechno je politika, včetně kultury a soukromého života, a zároveň jí není nic. V socialismu nalezl tento paradox svůj výraz v rozporu mezi ideologií Ilkvidace politiky a státu, které měly být nahrazeny známou Leninovou kuchařkou, a praxí nebyvalého rozrůstání politiky a státu. V systémech liberální demokracie tento paradox ztratili charakter podvodného protikladu, neboť byl prakticky uskutečněn: vznikly obrovské politické struktury, které si kladou za cíl uspokojit nepolitické potřeby člověka. Lze to říci i jinak: politika slouží k tomu, aby člověk politiku potřeboval co nejméně. Tímto způsobem doména do té doby vyhrazená věčným věcem a otevřená těm, kdo je dokázali rozpoznat, byla zařazena do obecně dostupné sféry, která je a zároveň není politická, je a zároveň není privátní, je i není metapolitická; tyto věci pak rovněž přestaly být vnímány jako věčné.

Odpůrci konzervatismu už dosti dávno objevili, že hlavním útočištěm této myšlenkové orientace může být právě metapolitická sféra. Když po pádu politických absolutismů konzervativci téměř všeobecně přistoupili na oddělení věcného řádu od pořádku věci a shodli se na tom, že je možné setrvat u prvního a zároveň skutečnitř řádu kompromisů s tím druhým, jejich odpůrci to chápali jako pouze taktické přesunutí válečné fronty. Uvažovali, že konzervativci doposud hájili alianci oláře a trůnu, a že když jim tento plán nevyšel, snaží se analogickou autokracií udržet v metapolitické oblasti. Příjmením už od doby Johna Stuarda Mila se hlavním předním péče antikonzervativců stala v podstatě sféra kultury, výchovy a náboženství, kde se jim podařilo získat značné úspěchy. Ve svém boji proti konzervatismu se patrně řídili přesvědčením, že jeho omezení se na rámec metapolitiky, a tedy i setrvávání v něm, není přijatelné, neboť i sebenepřítější míra jejich přítomnosti zde může směřovat k obnově autoritářských institucí. V posledních desetiletích se tak stala předním útokem samotná filozofie, přesněji klasická metafyzika a epistemologie, jež umožňují formulovat zkušenosť o věcných věcech, bez ohledu na to, že spojování klasické filozofie bytí a poznání s politikou represe se jeví jako čistě účelové. Možné vysvětlení lze hledat v tom, že antikonzervativci uznali zrušení hranic mezi privátní, politickou a metapolitickou sférou ne jako příznacnou charakteristiku svého myšlení, ale jako obecný jev a jako pravidlo, které se za jakýchkoli podmínek ani při kterémkoli způsobu myšlení nedá obejít.

Řešení spojující konzervativní metapolitiku a nekonzervativní politiku lze nejspíš realizovat jen obtížně. A co je vážnější, uložil si konzervatismus podobný úkol, nemusejí to jeho protivníci nutně chápat jako chvalyhodný projev umírněnosti. Můžeme riskovat tvrzení, že výše popsaná alternativa ve vnímání konzervatismu – buď anachronický moralismus, nebo radikální reformismus – zůstane zachována i tehdy, omezí-li se konzervatismus pouze na metapolitickou sféru. Při současném převládajícím způsobu myšlení a antikonzervativní ideologii kultury lze stále snadněji narazit na obě vý-

ky a zároveň lze stále obtížněji rozhodnout, nakolik jsou ony výtky odůvodněné. Antikonzervativní ideologie neposkytuje nástroje umožňující oddělit to, co je směřným a neživotným anachronismem, od toho, co za takový anachronismus považují obskurantní ideologové moderny. Ona ideologie rovněž neposkytuje kritéria, s jejichž pomocí by šlo oddělit to, co by mohlo fakticky představovat program vytvoření Nového Izraele, od toho, co představuje obranu základních norem a standardů, v níž antikonzervativní ideologové nedokáží vidět nic jiného než hrozbu teokracie a inkvizice. Zde je vidět, jak se obrana věcných věcí stává stále obtížnější z toho důvodu, že odpůrci zpochybňují nejen existenci těchto věcí, ale i oprávněnost samotného aktu jejich obrany, když tento akt zařazují do veřejné politické činnosti. Tím se vytváří velice zřetelná asymetrie: čím více dokáží konzervativci porozumět důvodům těch, kteří svět vykládají z hlediska jeho proměnlivosti a funkcionálnosti, a přiznávat, že existuje oblast, v níž má jejich výkladový klíč omezené uplatnění, v o to větší míře mají jejich protivníci stále silnější tendenci negovat jakoukoli potřebu (kromě práva na soukromé vyhlášení) obrany věcných věcí. Takové vidění je o to nebezpečnější, že vytváří perspektivu úplné delegitimace hledání věcného mravního řádu, a tedy zavržení oněch součástí zkušenosť, které po mnohá století utvářely výklad světa. Zda skutečně dojde k vymazání věcných věcí z vědomí člověka, to samozřejmě nedovedeme říci. Avšak není nejmenších pochyb o tom, že kdyby k něčemu podobnému došlo, potom by taková změna, ačkoli by nejpravděpodobněji proběhla nepozorovatelně, byla natolik zásadní povahy, že by v takovém případě bylo možné bez nadsázky hovořit o nové epoše v dějinách lidstva.

2.

Ve druhé verzi je smysl slova „skutečnost“ mnohem více konkrétní. Nezahrnuje už bytí v platónském významu, ale omezuje se na určitý fragment světa utvářeného člověkem. Jde tu

obvykle o jistý kulturně-civilizační celek vytvořený v delším historickém procesu, který má svou vlastní vývojovou dynamiku a vlastní identitu, podobně jako Evropa, západní civilizace, národní tradice atd. Pro konzervativce je typické běžné přesvědčení, že bráněním takového celku podporují především to, co je v něm nejhodnotnější. Vzniká tu okamžitě otázka, na jakém základě jsme schopni podobný celek vymezit a jaké jeho vlastnosti uznáme za ustavující. Hovoříme-li však o nějaké kulturně-civilizační entitě, vždycky jsme vtaženi do sporů na téma, v čem spočívá její podstata a co tvoří její identitu, co konstituuje Evropu nebo co rozhoduje o identitě nějakého národa. Kromě toho názor konzervativců, že oni stojí na stráži toho, co je v kolektivním dědictví nejcennější, musí vzbuzovat pochybnosti; liberálové a socialisté, jak je obecně známo, si rovněž činí nárok vystupovat jménem nejhodnotnějších obsahů, jaké se objevily mezi výdobytky lidstva v průběhu dějin.

Na výše uvedené pochybnosti mají konzervativci tuto odpověď: Kriterium, na jehož základě uvažují o kolektivní identitě nebo rozlišují její nejcennější složky, je – řečeno neobecněji – nepřevoditelnost na jednoduché technické procedury. Od liberálů a socialistů se tak liší tím, že nevidí proces utváření se lidského světa jako následek bezprostředních inherencí; vyhýbají se proto v jeho popisu technologicko-operativním kategoriím jako „konstruování“, „odstranění“, „přestavba“, „redistribuce“ atd. Jádrem pokroku a zdrojem trvalosti je podle nich všechno, co se nedá stanovit bezprostřední akcí, a to dokonce ani při nejdokonalejším poznání a největší mobilizaci vůle. Takovými základy a diskriminanty lidského hodnotového uspořádání jsou tedy autority (v protikladu k moci opírající se o sílu), zavedené zvyklosti (v protikladu k předpisům a dekretům), náboženství (v protikladu k ideologii), tradiční vazby loajality (v protikladu k ideologickým), vazby duchovní (v protikladu k vazbám smluv-politickým), vazby duchovní (v protikladu k vazbám smluvním). Ty první – autority, zavedené zvyklosti, náboženství, tradiční svazky, duchovní vazby – vznikají spontánně, zahrnují v sobě a uvádějí v soulad kolektivní a individuální zku-

šenosti, zatímco ty druhé – síla, dekrety, ideologie, politické svazky, smluvní vazby – představují arbitrárnost a časnost. Ty první stabilizují a přenášejí do budoucnosti minulé činy a díla, druhé nicí existující kulturní tkáň a oslabují spojení s minulostí.

Konzervativci tohoto zaměření představují nejpochybnější skupinu, která je do určité míry charakteristická pro konzervatismus vůbec. Netvoří však, koneckonců stejně jako zbyvatčí skupiny, kompaktní školu soustředěnou na základě určitého souboru myšlenek. Spojuje je obecné přesvědčení, že lidským dějinám má být vlastní kontinuita zkušnosti a že z toho důvodu se mají změny zavádět uměřeně a s náležitou úctou vůči tomu, co bylo doposud vytvořeno. Proces změn bývá nejčastěji vykládán jako postupné dosahování – společností, skupinami i jednotlivci – vlastní identity, jejíž existence tvoří základ každého politického uspořádání. Ide o základ neviditelný a křehký a lze ho obtížně racionálně a empiricky prokázat, neboť jeho existenci si uvědomujeme výlučně *post factum* ve chvíli, kdy je ohrožen a kdy z tohoto důvodu podléhá život společnosti neurvale barbarizaci.

Konzervativci si zde nejčastěji vypomáhají odlišováním toho, co je konkrétní, od toho, co je abstraktní, přičemž za skutečné považují pouze to, co je konkrétní. K tomuto oddělování dochází na různých úrovních, a bývá tak i využíváno. Za konkrétní neboli reálně existující je uznávána západní civilizace, neboť má svoji vlastní tvář, kterou získala prostřednictvím historické zkušenosti, zatímco abstraktní, tedy ne-skatelné, je lidstvo, neboť postrádá závažnou společnou zkušenost i zřetelnou identitu. Na základě tétož principu je konkrétní národ a abstraktní lid. Konkrétní je etnické společenství a obec, abstraktní je naproti tomu třída. Konkrétní je Evropan, Američan nebo Ind, abstraktní je lidský jedinec.

Myšlenka, která je v pozadí tohoto rozlišování, se zdá být jasná a důležitá, byť občas může vést k důsledkům, z nichž se některé budou jevit jako kontroverzní, jiné jako absurdní. Toto rozlišování má totiž výrazně odtupňovaný, nebo dokonce reálnější charakter. Vyplynulo by z něho, že Evropan by byl méně

konkrétní, a tedy i méně skutečný než Polák, a stejně tak člověk méně než Evropan. Takový pohled není sám o sobě nesmyslný, ale spočívá v něm určitá nejasnost: brání-li konzervatismus to, co je skutečné, má stát bezpodmínečně na straně toho, co je více skutečné, a ne za tím, co je skutečné méně? Jinými slovy, byl by konzervativce, který v lidech vidí Poláky a Araby, lepší než ten, který v nich vidí Evropany a Asiaty? A byl by ještě lepší ten, kdo v lidech vidí především Mazury, Katalánce nebo Šiity? A pokud zásada „čím konkrétnější, tím skutečnější, a čím skutečnější, tím lepší“ nemá být závazná, může v takovém případě vyvstat obava, že bychom rozlišování na konkrétní a abstraktní museli používat velice obězřetně, aby vlastnost abstraktnosti nemusela být sama o sobě něčím diskvalifikujícím. V opačném případě nám hrozí nebezpečí, že náš názor překročí hranici směřnosti: budeme-li například tvrdit, že lepší než běžný katolický konzervativce je ten, kdo odmítá potridentský katolicismus, a že lepší než běžný polský konzervativce je ten, kdo 25. prosince neslaví svátek Narození Páně, ale praslovanský Štědrý hod.

Dějiny konzervativního myšlení nejen ukazují, že filozofové měli v tomto ohledu ke shodě daleko, ale dokonce poskytnou přesvědčivé důvody si myslet, že k podobné shodě nelze nikdy dospět. Většinou se shodovali v malém nadšení pro silně centralizované byrokratické struktury, které vznikly na základě racionálního plánu s vědomým úmyslem přetvořit skutečnost, a shodovali se rovněž v odporu vůči myšlence rovnosti, neboť v ní viděli princip, který likviduje všechny státní hierarchie, ničí fenomén společenství a otevírá cestu racionalistickému přetváření společnosti na základě abstraktních projektů. Z tohoto společného přesvědčení však vyvozuji rozdílné závěry. Jedni mohli být podobně jako Metternich obháječi tradičních monarchických struktur, nepřáli všem forem jakobinství a liberalismu; konzervativci tohoto typu se mohli vykazovat svého druhu kosmopolitismem a být přesvědčeni, že hájí celou Evropu před jakobinsko-liberálním zbarbařením. Jiní, jako Disraeli, měli tendence více nacionalistické a imperialistické – v případě slavného britského premiéra se to

projevovalo v imperiální politice upevňující britské vlivy –; jejich nacionalismus nemusí být nutně chápán v úzkém smyslu, čehož důkazem byl samotný Disraeli, uhranutý hebrejským dědictvím. Další, jako Joseph de Maistre, spatřovali zdroj a legitimizaci moci v katolickém náboženství a největšího nepřitele v laických ideologiích. A ještě jiní, jako Edmund Burke, kritizovali abstraktní kritéria v politice, když soudili, že politický život spočívá na „předsudcích“. Autor *Uvah o revoluci ve Francii* se na tomto základě vyslovil pro práva Angličana proti právním člověka, na toméž základě však odsoudil britskou politiku v Americe a Indii. Jiní konzervativci, jako Michael Oakeshott, se vyslovili pro minimální vládu, když vkládali naději do zvyklostí a praktických schopností vzájemně spolupracujících jednotlivců a nad filozofii stavěli rozpravu a umění. Jiní, jako Hayek, obhajovali Velkou společnost a principy spontánní evoluce. A ještě jiní, jako Wilhelm Röppke, chovali sympatii k malým společenstvím a obcím. Další pak, jako Ortega, soustředovali svou pozornost na prohlubující se beztrávnost současné zkušenosti a současného kolektivního života.

Tento seznam by se dal rozšířit vyjmenováním jiných významných konzervativců: T. S. Eliota, Santayana, Churchill, Rogera Scrutona, a čím více by jich bylo, tím víc by se obraz komplikoval. Máme v dané skupině jak nacionalisty, tak obhájece Západu, tak i obránce malých společenství. Máme tu monarchisty, republikány i stoupence minimálního státu, máme tu evolucionisty, racionalisty i fideisty, zastánce hierarchie v kultuře a morálce, jakož i obhájece kulturního pluralismu. Jsou tu absolutisté i myslitelé s jistým sklonem k relativismu. Máme tu zastánce exkluzivity, zaujaté pouze tradicí vlastního společenství, ale také inkluzivisty, kteří by chtěli okruh společenství dále rozšiřovat.

Z toho všeho vyplývá, že se v rámci konzervatismu nedá ani stanovit hranice a oddělit to, co je konkrétní, od toho, co je abstraktní, ani se shodnout na kritériu, podle kterého by se měla hodnotit identita nějakého společenského celku. Této slabosti konzervatismu, nebo, jak by se spíše hodilo říci, jeho

trvalé vlastnosti lze použít proti němu a argumentovat tím, že při hledání konkrétnosti musí nutně zabřednout do libovůle. Každý poznatek, každé konstatování, budou nakonec čistě arbitrární záležitosti. Tomu, kdo bude chtít být důsledný, musí být podezřelý každý výrok o skutečnosti, který by obsahoval i jen nepatrný podíl abstrakce, což je, jak známo, nevyhnutelné. Jako příklad nám může posloužit stanovisko jednoho amerického konzervativce z devatenáctého století, který ve své polemice s abstraktností Deklarace nezávislosti dokazoval, že není pravda, že se lidé rodí svobodní a rovní, protože za prvé se nerodí lidé, ale nemluvuňata, za druhé nemluvuňata nejsou ani svobodná, ani rovná dospělým atd. Dokonce i pokud připustíme, že podobné uvažování se nese v poněkud sofistickém duchu, samotná podstata kritiky tím zůstává nedotčena. Každý prvek abstrakce se musí zdát podezřelý, ale protože nelze vytvořit žádnou politickou koncepci, aniž bychom se neodvolávali na abstraktní kategorie, musí nám z toho vyplýnout závěr, že jedinou možností, jak uznat konzervatismus, je odvolat se na protiracionalistické přístupy, které abstraktních pojmů nepoužívají, a tedy na intuici, kolektivní instinkty, emoční vazby, společné citění, společensví krve atd. I když by se o podobné metodě dalo říci i ledačo dobrého, jedno je jisté: souhlas s ní znamená definitivně ztratit jakoukoli šanci na diskurs o konzervatismu.

Arbitrárnost, která hrozí této metodě myšlení, nepředstavuje pouze fiktivní nebezpečí. Svědčí o tom fakt, že existuje určitá rovina akceptace konkrétnosti, v níž se konzervatismus setkává s jinými směry, které vycházejí z odlišných světónázorových předpokladů. Nechtůvčí tomu, co je abstraktní, a tedy univerzální, jinými slovy nezávislé na skupinových zkušenostech, mohou sdílet rovněž stoupenci politického konvencionálního nebo relativismu (například v postmodernistické verzi). Budou se snažit dokázat, že neexistuje absolutní pravda ani nepodmíněné normy, a že tedy vlastně společnost je skutečným a definitivním tvůrcem pravidel, jimiž se řídí kolektivní život. Rozdíly, jež mezi oběma stranami existují, jsou samozřejmě zásadní povahy: společenství je pro konzer-

vativce světem plným tajemství, ale pro relativismus a konvencionálistus přestavuje už skutečnost odčarovanou; konzervativcům je vlastní aprobativní přístup, postmodernistům konstruktivisticko-skeptický. Avšak důležité je, že vzhledem k nejasným spojitostem mezi tím, co je konkrétní, a tím, co je abstraktní, si lze představit takový druh konzervatismu, který kromě svého silně afirmativního vztahu ke společnosti bude disponovat odůvodněným pravidel panujících v této společnosti, které bude stejně arbitrární jako to, jež bylo dílem chladného skepticizmu a postmoderní ironie vůči obecným normám. A není podstatné, že jedni hlásají autoritářství dovolávající se dobra vlasti, národa, plemene, a druzí s každým druhem autoritářství bojují, že pro jedny je společnost svatou věcí a pro druhé jen souborem konvencí ulehčujících život. Nemá to význam, neboť pro jedny i druhé tvoří základ významané koncepce kulturní relativismu, což znamená, že náš postoj vůči společnosti – ať už stvrzující, nebo odmítavý – je jen otázkou nahodilosti.

Neexistuje totiž uspokojivý protiaargument, který by konzervativci mohli uvést na svou obranu: uspokojivý v tom smyslu, že by byla vyznačena hranice mezi abstraktností a konkrétností a že bychom měli jasně kritérium toho, jaký stupeň abstraktnosti by byl v konzervatismu přípustný. Konzervativce je zde nucen přiznat, že to, kde bude ono kritérium vyznačeno a jaká bude jeho hodnota, je ve značné míře závislé na polemické situaci, a tedy na tom, proti komu a čemu je konzervativní stanovisko definováno. Vezměme si jako příklad pojetí evropskosti a jeho tři verze: tu, která byla populární v komunistickém Polsku a která stavěla evropskost proti sovětsismu, dále pak tu, která je populární dnes a která staví evropskost proti polsko-katolické identitě, a nakonec verzi, která je populární u kritiků eurocentrismu a která staví evropskost do protikladu s kulturami neevropskými. Snadno lze postihnout, že u žádného ze tří uvedených vymezení nelze v podobě, v jaké byla formulována, automaticky poukázat na konzervativní stránku; nemá proto ani opodstatnění názor, že jsme z přirozené povahy věci více Poláky než Evropany,

neboť všechno závisí na tom, k čemu se obě charakteristiky budou vztahovat.

Chápat automaticky by se samozřejmě daly první dvě varianty, kde by konzervativní stránku představovali v prvním případě stoupci evropskosti, v tom druhém obhájci národně-katolické identity: pocit evropské příslušnosti by byl v období komunismu něčím reálnějším než zcela umělá loajalita vůči socialistické morálce a socialistickému bratrství; podobným způsobem se národní identita jeví jako něco hlouběji a silněji vmananého než příslušnost ke společenství Evropanů. U třetího rozlišení se může při určitém výkladu každá ze stránek jevit jako ta konzervativní nebo jako její popření, třebaže je vyloučena eventualita konzervatismu hájícího neevropskost vůbec, neboť se při podobné obhajobě nelze odvolat na jakoukoli skutečnost (neevropskost není totiž nositelkou žádných pozitivních vlastností).

Jakkoli se však výše uvedené úvahy mohou jevit jako oprávněné, je namístě rozhodně zdůraznit, že v žádném případě neopravňují k závěru, že existují nějaká samozřejmá kritéria, která by umožňovala zjistit a rozhodnout, které sociální entity jsou pro konzervativce přijatelné a které nikoliv, a má-li být spíše Evropanem, nebo raději Polákem. K rozhodnutí o tom, co je a co není konzervativní, nelze dospět *a priori*, a lze si snadno představit eventualitu, že člení sovětismu, pokud budeme brát v úvahu výše uvedená pojetí evropskosti, nebude nutně muset mít konzervativní charakter a že obrana polsko-katolické identity proti ideologii evropskosti bude problhat zcela zideologizovaným způsobem. Pro jednu i druhou eventualitu existují početné příklady. V komunistickém období (a rovněž později) bylo populární stavět do protikladu k sovětismu anarchisticko-heretickou Evropu, a mytologizování národně-katolické ideje je věcí v dějinách Polska dobře známou, stejně jako odmítavý postoj vůči takovému mytologizování ze strany konzervativního tábora.

Jako nevyhnutelný se proto musí jevit závěr, že hodnota konzervatismu závisí ve značné míře na stavu probíhající polemiky, a tedy na tom, proti čemu a pomocí jakého jazyka

defnuje konzervatismus kritéria pro odlišení abstraktního od konkrétního. Pro pořádek poznamenejme, že polemická situace determinuje v mnohem menší míře liberalismus a socialismus, jejichž poslání se dá vyjádřit ve formě pozitivního výkladu doktriny, přičemž jednotlivá tvrzení mohou mít hodnotu sama v sobě. Konzervatismus v takovéto formě pojímout a uchopit nelze, alespoň podobné pokusy běžně vyústíjí do formulací několika nesmírně obecných a banálních konstatování. Je-li člen konzervatismu obrana konkrétní skutečnosti před fikcí abstrakce, musí z toho vyplýnout logický závěr, že jeho hodnota bude v každém případě záviset na míře, v jaké se bude při svém dalším rozvoji vypořádávat s řešením jednotlivých úkolů. Zatímco Lockova a Marxova autorita potvrzuje většímu verzi liberalismu a socialismu a předem přijímaná pravdivost jednotlivých názorů otců doktriny poskytuje oporu tomu, co říkají a píší jejich nástupci – a analogicky předem přijímaná jejich nepravdivost podobnou oporu znemožňuje –, konzervatismus naproti tomu vzhledem k odlišné polemické situaci s takovou oporou počítat nemůže. Případná pravdivost Burkeových tezí obsažených v jeho polemice s teoretickými základy francouzské revoluce není o nic méně nebo více pravdivější tezi Ortegy y Gassetova o vzpouře mas, a Ortegaova teze zase nijak neoslabeje ani neposiluje koncepci konfliktu mezi novověkem a starověkem vytvořenou Leem Strausem. V každém z případů máme co dělat s odlišnou polemickou situací.

Evropskost v konzervativním pojetí zformulovaném v polemice s proletářským internacionálním není proto ani méně, ani více reálná než polskost v konzervativním pojetí zformulovaném v polemice s osvíceným společenstvím otevířených a tolerantních lidí. Vztahují se ke dvěma kulturně odlišným konkrétnostem. Nemá proto smysl umisťovat a porovnávat to, co je evropské, a to, co je polské, podle stupnice reálnosti; stejně tak nesmyslná by byla snaha určit, je-li někdo více mužem, nebo více otcem, či jestli má více rukou, nebo více nohu. Hodnotovou převahu (větší míru reálnosti) toho, co je polské, nad tím, co je evropské, by šlo prokázat

pouze v tom případě, kdyby okolnosti, která by jednu ze stran diskreditovala, nebyla polskost sama o sobě nebo evropskost sama o sobě, ale chápání kterékoli z nich ve zideologizované nebo přehnané abstrahované podobě. Takové nastavení věci samozřejmě nevylučuje možnost konfliktu mezi různými loajalitami, mezi vazbami vyplývajícími z příslušnosti k rodině, k obci, k národu i k širšímu společenství, například náboženskému. Konflikty tohoto druhu se objevovaly vždycky a konzervatismus ani jiné světónázory je nedokáží vyloučit. Nedůležitá je i skutečnost, že národní pouto bývá vnímáno silněji než širší vazby, a že tedy například být Polákem je (už s ohledem na jazyk) vnímáno silněji, než být Evropanem. Z toho, že se některé relace projevují silněji a jiné slaběji, nijak neplyne, že ty relace, které se projevují méně výrazně, nejsou skutečně a důležité a že je lze opomíjet a nahrazovat silnějšími. Jsou nezastupitelné, podobně jako být otcem není méně reálné než být mužem, a jedno nelze zaměňovat s druhým.

Hypoteticky vzato, konzervatismus musí v tomto bodě mít rozhodnou převahu nad liberalismem a socialismem. Pro oba tyto směry je z jistého hlediska charakteristická určitá jednorozměrnost nebo mimořádně povrchně chápání univerzalizmus. Oba vždy projevovaly sklon zdůrazňovat jeden druh spojení mezi lidmi, který byl spíše abstraktní povahy, a jiná společenství chápat jako odvozená a druhořadá. V případě socialismu to bylo kolísání mezi abstraktním třídním pottem a neméně abstraktní vazbou všelidského bratrství. V případě liberalismu měla společenství běžné konvenční a náhlí charakter, když jediným jsoucnem byl vždy abstraktně pojímaný jedinec. Zde je nutné vzít v úvahu, že v postoji k některým společenstvím, například k rodině, existoval po dlouhou dobu kontrast mezi liberální teorií (ideologií) a liberální praxí. Ideologové a teoretici nikdy rodině nepřikládali zvláštní váhu, rodina dokonce byla často předmětem kritiky nebo přinejmenším důvodem k podrážděnosti. Naproti tomu v liberální praxi představovala rodina klíčové společenství, které pravděpodobně sehrálo při vytváření liberálně-kapitalistické spo-

lečnosti větší roli než omen teoretiky tak velice vychvalovaný jedinec. V tomto smyslu byl reálný liberalismus vždy mnohem konzervativnější než liberalismus deklarovaný.

Zde konzervatismus vykazuje faktickou převahu nad svými rivaly, ale je třeba přiznat, že je to převaha mimořádně křehká a že bývá často promarněna. To, co jsme označili jako polemickou situaci a co se jevílo jako nutná podmínka toho, aby konzervatismus mohl v zásadě používat abstraktních kategorií a čelit ideologickým fikcím, vytrváří nebezpečně pokoušení i pro samotný konzervatismus. Jmenovitě se může objevit sklon nahlízet skutečnost z hlediska vyřešené a zvládnuté polemické situace. Nejde přitom vůbec o to, že by konzervativci rádi viděli svět zbavený socialistů a liberálů; podobná přání na adresu svých protivníků ovšem v sobě živí představitele všech směrů, neboť boj o rozšíření vlastního vlivu je přirozená věc. Jde spíše o to, že staví-li se někdo proti abstrakcím, které jsou společnosti vnucovány, bude toužit po takové společnosti, v níž se podobné abstrakce neobjevují, bude si představovat, že podobná společnost už kdysi existovala, a bude nakonec i usilovat o její nové nastolení. Obranné řečeno, polemická situace rodí syndrom zlatého věku, který často provází právě konzervativní myšlení. Jestliže například konzervativce definuje evropskou identitu v protikladu k jakobinství a bolševismu a národní identitu v protikladu k univerzalistickým ideologiím tolerance nebo bratrství, může u něho snadno vzniknout přesvědčení, že vytvořený optimální řád se musí nacházet v realitě z doby před nastalou polemickou situací, a je mu tedy oním optimem Evropa z časů před jakobinstvím a před bolševismem nebo národní společenství z doby před tím, než je zasáhly a poznamenaly progresivistické ideologie. Ona předkrizová skutečnost může být nakonec uznána za modelovou a představovat vzor pro současné snahy. Řečeno ještě jinak, pokoušení spočívá ve vytváření v mytologii, v dějinách, ve strategických programech atd. takové skutečnosti, v níž by neexistovala polemická situace, a tedy ani to, co by umožnilo pojmové uchopit a formulovat konzervativní stanovisko. Je tím vyjádřena také touha obnovit onen

stav prapůvodní naivity z dob předtím, než se objevily filce a než byl konzervatismus, pobouřen jejich přítomností, nucen vystoupit ze své harmonické existence, přit se o pojmy a věst ideologické spory.

Pokusení je pochopitelné, je těžké se mu vyhnout a někdy možná přináší i nějaký užitek, ale obecně vzato představuje pro konzervatismus značné nebezpečí. Nejde jenom o to, že není přípustné hovořit o skutečnosti bez polemické situace: žádá taková skutečnost – Evropa bez jakobinství a bolševismu nebo Polsko bez univerzalistických ideologií – neexistuje a neexistovala, pokud bychom tím měli mít na mysli svět bezpečné kolektivní identity nebo harmonické společenství. K tomu, abychom mohli podat konzervativní výklad těchto skutečností, je nezbytné je uchopit v jiné polemické situaci, než jako do minulosti nebo budoucnosti promítnutý ideativní obraz, který vznikl pouze vzhledem k naší prosté snaze odmitnout abstrakce, které nám jsou nesympatické. Srovnávání historických nebo kulturních období, stanovování, do jaké míry převažují jedny nad druhými nebo nakolik je oprávněné hovořit o krizích, to všechno vyžaduje obtížné a trpělivé srovnávání různých polemických situací – v opačném případě propadá konzervativce nevyhnutelně schematicismu, a každá stávající situace se mu potom bude jevit jako krizová a každá předchozí bude mít výhodu před tou současnou. Ale nejzávažnějším omylem, k němuž zde dochází a jenž hrozí diskreditaci konzervatismu, je propadání kultu abstrakce, a tedy dopouštění se stejného hříchu, proti němuž konzervatismus vždycky protestoval. Ona nepolemická a nekrizová skutečnost nemůže vzniknout cestou historické rekonstrukce nebo opakováním minulé zkušenosti, ale pouze jako výsledek procesu abstrahování, tj. jako výsledek nepřipustného vztahování jednotlivých vlastností na celek sociálního života a přikládání takto vzniklému výtvaru charakteru reálné existence. Tímto způsobem pak vzniknou konzervativní abstrakce toho druhu, jako plně společenství nebo harmonická kulturní identita.

Je namístě se zeptat, co nám může zaručit, že nepropadneme kultu konzervativních abstrakcí a že například z hypo-

tézy o současné náboženské krizi nedospějeme automaticky k závěru, že autentický náboženská společnost existovala pouze v minulosti? Nebo že na základě hypotézy o atomizaci života společnosti nebudeme okamžitě formulovat názor, že autentické společenství existovalo jen v minulosti? Nebo že z teze o zhroutcení kulturních hierarchií nebudeme vyvozovat, že v minulých dobách neexistovalo kulturní barbarství? Dějiny konzervativního myšlení ukazují, že pokusem vytvářet a kultivovat vlastní abstrakce je velice silné a vyskytuje se dokonce i u jeho nejvýznačnějších představitelů. Je tedy vidět, že konzervatismus nemůže poskytnout žádné doktrinární záruky, a že tedy jedinou formou obrany musí tvořit kontrolující vlastní uvědomělost každého jednotlivého myslitele. Uvážíme-li sympatie konzervativců ke konkrétnu a důvěru, jakou v ně vkládají, není to záruka liché.

3.

Zdálo by se, že třetí druh konzervatismu nestojí ani za řeč, neboť představuje postoj dosti nerozumný, ne-li bezmyslenkovitý, a protože je zcela závislý na kontextu, podléhá krajnímu relativismu. Můžeme hovořit o konzervativních kommunistech a mít tím na mysli lidi, kteří spojili svůj život s komunismem, o konzervativních monarchistech v souvislosti s lidmi, kteří si zvykli žít v monarchii, atd. Do této kategorie by tak spadali ti, kteří se spojili s danou realitou výlučně proto, že si na ni zvykli, a kteří se nepokusili svou navyklou podrobit žádné-mu obecnějšímu kritickému hodnocení.

Tento argument však není příliš vzato ani spravedlivý, ani odůvodněný. Především vezměme v úvahu, že lidé ulpívající na skutečnosti, již uvyklí, nepoužívají kategorií jako komunismus nebo monarchie (myní ovšem nemluvíme o pojmu skutečnosti, který spadá spíše do pojetí konzervatismu, které jsme rozebírali předtím); jsou pro ně příliš abstraktní a jejich zkušenosti vzdálené, neboť se vztahují k oblasti politického zřízení, s níž průměrný člověk nepřichází bezprostředně do

stýku. Lidem jde většinou spíše o věci, které se jich bezprostředně dotýkají a které souvisejí s rodinou, s prací, se zájmem o umění, s náboženským kultem, se zábavou nebo se životem lokálního společenství. Konzervatismus zaměřený na tuto oblast reality, a to dokonce i tehdy, objeví-li se v socialismu, monarchii nebo kterémkoli jiném systému, nemusí vždy nutně a hned znamenat souhlas s uvedenými formami politického uspořádání, ale může vyjadřovat výrazný nesouhlas s revolučními hnutími, která chtějí stávající zřízení svrhnout. Utrpčivím faktorem by tu byla v každém případě nejen chůhnutí socialismus nebo monarchii – třebaže nepochybně určitý zlomek konzervativních citů se může soustředit právě na ně –, ale především pocit strachu, že revoluční hnutí je změnami politického systému připraví o klid souborného a místního života.

Z teoretického hlediska nejde o snadnou věc: odráží se v ní totiž zásadní spor o to, jak má vypadat život člověka v kolektivu, ve společenství. Konzervativní stanovisko, řečeno co nejstručněji, je v protikladu se stanoviskem, které považuje v tomto ohledu za klíčovou kategorii participace. Jeho stoupenčí budou argumentovat tím, že mifrou hodnoty politického systému je nejenom možnost občanské účasti, ale také reálné využívání této možnosti. Podle nich tedy nestačí to, že by dobrým systémem byla pouze liberální demokracie, v níž jednotlivci z povahy věci disponují politickými a občanskými právy; dobrý systém podle nich musí ještě navíc přimět občány k tomu, aby na něm efektivně participovali. Skutečnost, že v mnoha současných západních zemích obrovské množství lidí možnosti účasti nevyužívá, ale omezuje se na soukromé záležitosti spojené s domem, se zábavou nebo s profesní kariérou, je považována za symptom strukturální krize. Kromě zjevného nebezpečí, které plyne z lhostejnosti – například, že lhostejná společnost se automaticky stane objektem mocenských aktivit vlády, a nikoli samostatným subjektem rozhodujícím o věcech, které se ho dotýkají –, se objevuje ještě mnohem závažnější argument. Život omezený na soukromí nebo vyloučeně na rodinné nebo místní záležitosti je životem

horším: člověk, který se neúčastní věci veřejných, který nemá žádné povědomí o zřízení a který se na utváření této skutečnosti nepodílí a nezamechává ve fungování politických struktur stopy své vlastní činnosti a svého vlastního názoru, je existenciálně chudý.

Je samozřejmě, že se konzervatismus s takto pojímanou participací neshoduje, neboť v ní vidí především nezdravý projev radikálního demokratismu spočívajícího ve snaze podřobovat politické zřízení neustálé verifikaci nebo v přesvědčení, že v politickém životě nejsou žádné věci hodné účty a uchování, pokud je nestvrdí vědomé rozhodnutí jednotlivců zaznamenané a vyjádřené politickými procedurami. Konzervativci mají nepochybně pravdu, když kritizují kritérium verifipace a poukazují na absurditu, k nimž toto kritérium vede. Slabosti tohoto kritéria nicméně nerozptylují pochybnosti, které vyplývají z konzervativního vzorce. Obsahuje totiž určitou nejasnost, která se týká toho, jaké podmínky má splňovat politické zřízení pro to, aby umožňovalo kultivaci nepolitických stránek života. V nejpřesší verzi, která může mít oporu jak v sociální psychologii, tak i v tradici a v některých schématech starého konzervatismu, by šlo o to, aby si politické struktury udržovaly stabilitu a pružnost v takové míře, že by procesy, které v nich probíhají, nijak zvlášť lidi žijící v daném politickém zřízení nezajímaly: buďto by politické mechanismy fungovaly relativně samostatně a bez odporu společnosti, která by necítila potřebu se angažovat v prosazování radikálních systémových změn, nebo by existovala relativně nepočtená řídicí vrstva, která by zajišťovala chod politické oblasti, a to na základě souhlasu zbyvajících nebo díky tradici či zavedeným zvyklostem. Řečeno jinými slovy, lhostejnost vůči věcem souvisejícím se společenským zřízením by vycházela buď z toho, že by existovala řešení fungující téměř automaticky, která by z tohoto hlediska poskytovala lidem pocit politického bezpečí, nebo z toho, že by existovala vládnoucí skupina poskytující stejnou záruku.

Druhá verze konzervativního vzorce je mnohem složitější a snaží se vyhnout zneklidňujícím důsledkům první verze,

477

kteřá jako by přehlížela vnučující se otázky, proč by politické struktury měly automaticky získávat své oprávnění při *désin-teressement* (naprostém nezájmu) společnosti nebo proč by vládnoucí vrstva neměla bez politické kontroly podlehat de- generaci. Obě obtíže jsou řešeny tím způsobem, že se pos- tuje systém (nebo se spíše hovoří o návratu k takovému sys- tému), v němž by politická sféra byla nejen oddělena od členů společnosti (a předána někomu jinému), ale byla by drasticky omezena. Je-li, jak tvrdí konzervativci, soukromý a pospolný život bližší lidské přirozenosti a může-li se v něm člověk plněji realizovat, je třeba odmítnout společnost nám vnu- cované uvážování o politice jako klíčové oblasti kolektivního života. Společnost má být spíš, jak píše Michael Oakeshott, občanským sdružením (*civil association*), a nikoli množinou jednotlivců a skupin bojujících o moc nad celkem. Konzer- vativci se zde nezřídka odvolávají na koncepci volného trhu a dokazují, že volná ekonomika může přejímat a řídit velkou část sociálního života. Shodují se rovněž s názory některých liberálů na minimální stát i na nadřazenost vlády zákona demokratickým procedurám. Jinak řečeno, státu nadřazují společenství občanů. Mýšlenka Oakeshotta a dalších, pouka- zující na nutnost toho, aby občanská společnost zaujala místo, které po dlouhou dobu příslušelo státu a jiným politickým strukturám (ještě jednou si připomeňme, že svoji myšlenku nepovažují za čisté teoretický nápad, ale spatřují v ní spíše návrat k původnímu stavu, na který se nám podařilo zapo- menout kvůli kultu politiky nebo ideologii etatismu šířené v naší epoše), se zdá být zajímavá a v mnoha bodech je těžko zpochybnitelná, i když lze mít pochybnosti o její konečné hodnotě. *Implicitně* totiž v sobě obsahuje něco na způsob mo- delu politického a morálního řádu, ale – stejně jako předtím – přivádí nás daleko za obsah smyslu konzervatismu, o němž tu uvažujeme. Takový model řádu, dokonce i tehdy, je-li správný a oprávněný, nevyvolává ani zájem, ani se nedotýká cihlovosti člověka řídicího se návyky nebo soustředěného pře- devším na soukromý a místní život. Zdá se proto – i když jde o závěr, který musí u teoretika politiky vyvolat zklamání –,

že zvažované formě konzervatismu mnohem více odpovídá první vzorec, tedy ten, který se odvolává na určitou *hlostej- nost* lidí k formě politického zřízení a na relativní důvěru, již chovají k politickým mechanismům nebo k vládnoucím elitám. Nejde tu tedy o žádný konkrétní nepolitický model politických zřízení, stejný jako například Oakeshottovo *ob- čanské sdružení*, ale o základ, který se může objevit v mnoha politicky zřízeních (i když samozřejmě ne ve všech) a který spočívá v tom, že se mlčky nebo pasivně aprobují instituce a lidé spojení s vládnutím, aniž by někdo cítil potřebu se politického života společnosti ustavičně účastnit. Pro tak- vý postoj by byla příznáčná loajalita, umírněnost, oddanost stabilitě a politickému uklidnění, tradicionalismus a národní sympatie. Tento postoj byl v moderních společnostech po dlouhou dobu charakteristickým rysem střední třídy, a pro- to byl také spojován s měšťanskými mravy, které fungovaly stejně dobře v republikách, v monarchiích, v demokraciích i v autokraciích.

Je zřejmé, že koncepce tohoto druhu konzervatismu má šanci se udržet pouze tehdy, shodneme-li se na tom, že mohou existovat takové podmínky, za nichž jsou politické režimy na- tolik stabilní a dobře fungující, že nevyvolávají zásadně anta- gonistické postoje ani nevyžadují neustálou bdělost. Podobné podmínky nepředstavují nic mimořádného a lze je shrnout do několika bodů: vláda zákona, relativně pružná ekonomika a společností přijaté principy, které ji řídí, čitelné a všeobecně schválené způsoby předávání moci, pocit stálosti mravní sfé- ry atd. Ale kromě evidentnosti výše uvedených podmínek se v této otázce konzervatismus vždy rozházel s liberalismem a socialismem. Dějiny společnosti vyjadřují z pohledu každé ze zmíněných stran úplně jinak. To, co se konzervativcům jeví jako relativně klidný sociální život založený na harmonické spolupráci jednotlivců a skupin, bude pro liberály a socialisty stavem permanentního konfliktu. Pro poslední jmenované jsou dějiny plny nespravedlností, a boj proti ní vedený různý- mi způsoby a v různých oblastech života představuje u nich základní surovinu dějin. Podle socialistů neexistují klidná

období ani umírněné režimy, neboť neustále probíhá třídní boj, panuje nerovnost a dochází k vykořisťování; podobně je tomu i u liberálů, podle nichž je každá epocha, a to i ta nejskvělejší, silně poznamenána porušováním lidských práv, autoritativním, hierarchičností systému, omezováním svobody atd. Proto jedni i druhí nejen odmítají klid a spokojenost konzervativní existence, ale navíc zavádějí nutnost vymezovat život jednotlivce ve světě probíhajícího konfliktu: jednotlivec buď patří ke skupině vykořisťovatelů, ke třídě vlastníků, k mocenským strukturám atd., nebo je také obětí. Život probíhající daleko od zmíněného konfliktu a vyhýbající se jakémukoli vymezování se vůči němu není podle socialistů a liberálů možný a všechny pokusy v tomto směru je podle nich nutno považovat za formu sebeobelhávání.

Liberálové a socialisté tak lidskému životu vnucují dramaticténost, rozrušenost, neustálý neklid, morální a politický nátlak, neustále na jeho adresu vyslovují obvinění, postuláty, napomenutí a rozlišení a celý tento život vtahují do velkých politických a filozofických sporů. Címe-li vypovědi autorů obou zaměření, které pocházejí z různých dějinných období, můžeme dojít k závěru, že napětí obecného konfliktu koncentrované v jednotlivém lidském životě je po celou dobu stejné velké. Stav ekonomického vykořisťování byl pro Marxe a Engelse stejně nesnesitelný jako pro současné marxisty (například pro G. A. Cohena, který píše o „zotročení proletariátu“ v současném kapitalismu), a stejně radikálně bojí veškerý konzervativní klid a zdravé sebevědomí. Peklo, jaké měly ženy a o němž psal na začátku devatenáctého století John Stuart Mill, zůstává i nadále stejným peklém pro liberály z konce dvacátého století, kteří si berou k srdci záležitosti předsudků týkajících se pohlaví. Rétorika boje proti Leviatanu, státu s inkvizitorskými a teokratickými tendencemi a ortodoxií, nebyla nikdy plámenější než dnes. V zájmu pořádku je nutné poznamenat, že kromě tohoto poněkud hysterického proudu existoval v liberalismu také jiný, mírnější a konzervativnímu temperamentu bližší směr, který vychází především ze skotského osvícenství a který se v chápání dějin oproti od po-

dobného radikalismu. Historické úvahy lorda Actona například ukazují, že oproti tomu, co psali autoři, jejichž patronem byl Mill, nechápal Acton dějiny světa před vznikem širokého liberálního hnutí jako věk temnot a vítězství tohoto hnutí vůbec nepovažoval za měřítko pokroku. Nicméně i v současném liberalismu, zcela ovládnutém koncepti lidských práv, převládá atmosféra ideologické mobilizace, neustálé bdělosti a výzev k boji s nepříteli svobody, kteří jsou zároveň nepříteli liberalismu.

Myšlenková schémata odvozená ze socialismu a liberalismu se dnes zdají být natolik silná, že řeči o konzervativním klidu soukromého a místního života významají stále méně přesvědčivě. Útoky na měšťanskou mravnost, které trvaly zhruba půldruhého století, zpochybnily oprávněnost takové existence a učinily z ní žalovanou stranu. K útokům se připojila výrazná část představitelů kultury, která – z důvodů příliš složitých na to, abychom je zde mohli uspokojivě vysvětlit – ostře vystoupila proti vládnosti a nevyřaznosti měšťanského života, proti vnitřnímu klidu, proti uznávání existujících zvyků, proti morální stabilitě i proti jiným typickým vlastnostem konzervativního postoje. To samozřejmě neznamená, že potřeba konzervativního klidu byla oslabena nebo že se snížila jeho přítomnost v současném životě. Je velice obtížné pokoušet se o přesná zobecnění a ještě obtížnější je odvodnit je, ale jsem připraven obhajovat tezi o neměnitelné trvalé potřebě konzervatismu tohoto typu. V současně době je pro něho charakteristická zvláštní diskrepance mezi rétorikou a fakty. Rétorika se projevuje protikonzervativně a protiměšťanský, a v tom se zásadně mýjí s praxí. Tato protichůdnost způsobila, že převládající stereotypy připravily konzervativní existenci o její hodnotu, neboť jí upřely krásu a zároveň i určitou užitečnost, která v ní dříve byla spatřována. Tato konzervativní existence sehrává v liberálnědemokratických společnostech velkou roli, ale nedisponuje už takovými filozofickými právoemocemi, které byly dříve možné a jejichž význam byl změnami ve vědomí výrazně oslaben. Stále menší roli sehrává například taková forma přitakání vlastnímu místu ve světě,

která by vyplývala ze zvláštní pokory před matně vnímanou prozíratelností. Pokora tohoto typu, jak je známo, nevyplučovala v minulosti individuální iniciativu, a nejenže nepodlila kvetismus, ale právě naopak přála aktivnímu přístupu. Její zámek, dosti výrazný na pozadí změn v kultuře a ve zbožnosti, zभावuje konzervativní postoj důstojnosti, která ho v minulosti provázela a která plynula z víry jednotlivých lidí nebo skupin v hlubší smysl jejich vlastního postavení ve světě, a také ho vytlačuje na ideologický okraj. Měšťanská morálka si ovšem dtruhdy priznávala ústřední místo v tom smyslu, že vědomě vyjadřovala ideály a aspirace větší části lidského rodu. V současnosti, i když je i nadále předměttem praktických snah, ztratila už sílu takové ideály a aspirace otevřeně vyjadřovat a přenechala iniciativu různým směrům od individualistických po kolektivistické, které nad ní získávají převahu. Setkáváme se s podivným projevem pokřtěctví: pravděpodobně žijeme v epoše největší a nejrozsáhlejší stabilizace v dějinách či největšího tlaku tímto směrem, ale zároveň jsme ve sféře ideologie, idejí a kulturních stereotypů svědley ostenativně najevo dávané nechuti větší takovému způsobu života.

Liberalové a socialisté, a s nimi rovněž obrovská část současné kultury, mají nepochybně pravdu, že v apologii poklidné měšťanské existence byl a je velký díl mystifikace a že její selankovité obrazy – daleko od věavy světa a od politických a ekonomických konfliktů – mají především sentimentální základ. Je rovněž pravda – a to je otázka, která má fundamntální význam, ale kterou vzhledem k její obsáhlosti musím pomínout –, že váhu a důležitost tohoto postoje nezlikvidovaly výlučně cizí světónázorové proudy, nýbrž že on sám v sobě nesl zárodky autodestrukce. Přesto si myslím, že zde konzervatismus stojí na pevnějším základě než liberalismus a socialismus. Možná, že právě zde podléhá sentimentalismu, avšak liberalismus a socialismus se zcela jistě dopouštějí fundamntálního omylu tím, že soukromý život člověka vyřádávají napospas bezprostřednímu působení velkých hospodářských konfliktů, obviňování z lhostejnosti, neupřímnosti nebo nedostatku reflexe, když mu vyčítají sociální a morální necitlivost,

existenciální povrchnost, konformismus a egoismus a když kritizují ony formy nesvobody, které s sebou přináší mravní konzervatismus a mechanismus sociálních návyků. Omyl mravní čítvá v tom, že všechny tyto vyjmenované věci vždycky patřily k člověku a že život je bez nich nepředstavitelný; liberalové a socialisté, kteří proti nim vystupují, se v tom nejlépeším případě mjejí s důležitou součástí lidské skutečnosti, v tom nejhroším případě chtějí lidem odebrat něco, co je pro ně cenné. Ze svého hlediska mají pravdu, neboť onen lokální konzervatismus je první praktickou překážkou stojící v cestě uskutečnění velkých socialistických a liberálních projektů. Ať už půjde o socialistické rovnostářství, znárodňování ekonomiky, mechanismy sociální spravedlnosti, nebo o liberální plány převést všechny společenské struktury na smlouvy, všeobecnou otevřenost a mravní toleranci, moderní morální výchovu, ať už půjde o socialistické bratrství, nebo o jeho liberální verzi – vždy tím prvním a nejobtížnějí překonatelným prahem bude konzervatismus. Odpor, který klade osvícenému rozumu, vyvolává právě u zaslánců tohoto rozumu velkou podrážděnost, a časem skutečně přináší zhoubné následky (i když spolehlivé ohodnocení je obyčejně možné až z dlouhého časového odstupu). Nicméně nezavíste na tom, kolik hořkých slov bylo na adresu tohoto konzervatismu vyřčeno, je jistá jedna věc: tento konzervatismus existuje. Je skutečností, která se nedá zrušit ani pomínout. Liberalismus a socialismus se tu nejenže ukazují být bezmocnými, ale dodatečně jsou vystaveny otázce vlastní reálnosti, která je silně pochybná; socialistická bezřídní společnost nebo liberální smluvní společnost sice možná představují přitažlivé ideály, ale postrádají realitu. Socialismus nebo liberalismus mohou zvítězit pouze tehdy, vytvoří-li si vlastní formu konzervatismu; v opačném případě budou stále víc a víc odsouzeny k roli – na jedné straně anachronické, na straně druhé destruktivní – arrogantních ideologií.

Okolností, která může takový konzervatismus kompromitovat, je jeho výskyt v podmínkách, o nichž lze jednoznačně říci, že jsou morálně špatné. Může se konzervatismus tohoto

typu objevit – a tato otázka byla položena už mnohokrát – v totalitních režimech? A jestliže ano, bude i v takovém případě zasluhovat úctu? V zemi jako Polsko se otázka konzervatismu objevila už v devatenáctém století, tedy v době, kdy byl národ zbaven nezávislosti, a objevila se analogicky znovu v posledních desetiletích, kdy politické područní provázelo budování totalitních struktur. Takže otázka zní – znovu si to zopakujeme – takto: Zdálipek ona symbióza s danou skutečností, která je charakteristická pro konzervativní postoj v Polsku v době ruského, pruského a rakouského záboru i v Bierutově a Gomułkově PLR², zasluhuje stejnou aprobaci jako symbióza anglického měšťanstva se světem viktoriánské Anglie? Kládná odpověď na takto položenou otázku by byla absurdní, a těžko lze k tomu co dodávat. Nicméně je třeba říci, a to nikoli za účelem dodatečného ospravedlňování, ale jednoduše v zájmu jasnějšího nastínění položené otázky, že flirtování s komunismem nebo s okupační mocí není pouze specialitou konzervativců, ale že se ho s oblibou dopouštěli rovněž socialisté, a dokonce i četní liberálové.

Mnohé záleží samozřejmě na tom, jakou formu takový konzervatismus přijímá: jde-li spíš o odvracení se od politického života, o rezignaci na účast v politickém chodu režimu a o soustředění se na onu část politické reality, v níž existuje pocit kontinuity a kde je alespoň zčásti omezen vliv nepřátelských politických institucí, nebo jde-li také o přímou účast ve strukturách vytvořených okupační nebo totalitní mocí, které nahradily tradiční vazby a loajalitu. Toto rozlišování má podstatný význam, neboť nastoluje otázku, do jaké míry v režimu, který na sobě nese pečeť morálního zla, ještě existují nějaké prvky občanské společnosti. Pokud takové prvky existují, dávají konzervatismu určitou hodnotu a chrání ho před obviněním z kolaborace; pokud neexistují, nemůže být ani řeč o jakémkoliv ospravedlnění. Dějiny rozděleného Polska po-

skytují výmluvné příklady. Tam, kde existoval prostor pro občanskou společnost, konzervatismus nejenže nebyl obvykle pokládán za kolaboraci, ale těšil se dokonce výrazné oblibě. Rakouský zábor (tzv. Halič), v rámci kterého byl tento prostor výrazně větší, dal také vzniknout lokálnímu konzervatismu v obrovském rozsahu, který nebyl příliš spojován se zradou, nebo dokonce morální degradací. Mohl zde samozřejmě existovat, a také existoval, konflikt mezi loajalitou národní a loajalitou konzervativní, ale neměl žádný dramatický vyhrcovaný charakter. Analogickou zákonitost lze najít dokonce i v komunismu: jakmile se jen rozšířovalo pole pro občanskou společnost, narůstaly tím i možnosti, že se vytvoří nějaké formy konzervatismu; jakmile byl tento prostor omezován, objevoval se strach, který konzervatismu nepřál.

Potíže s jasnými kritérii u zde pojednávané varianty konzervativních postojů vyplývají z toho, že je chápeme jako něco soběstačného, izolovaného od ostatních druhů reflexe a od jiných sociálních nebo kulturních vazeb. Je to samozřejmě velké zjednodušení: žádná forma konzervatismu není soběstačná, a obzvlášť ta, kterou jsem tu nyní představil. Možná, že mnohé z výhrad a pochybností, které se objevují v této souvislosti, vyplývají z toho, že se na bedra konzervatismu svaluje vina za věci a záležitosti, které na něm nezávislejší a které ani nejsou v jeho moci. Otázka politického zřízení, stavu kultury, vztahu k tradici, role práva a morálních norem v životě společnosti – to všechno jsou problémy, které konzervatismus, o němž je tu řeč, neřeší, ale v určitém stupni je přijímá jako danost. Máme-li však pochybnosti a výhrady, pokud jde o stávající úroveň zmíněných oblastí, je nutné je poslat jinému adresátovi. Konzervatismus, který jsem označil jako lokální, takový vliv na stav společnosti nemá, což ovšem neznamená, že jeho roli lze bagatelizovat a jeho existenci přehlížet. Všechny velké politické omyly a všechny ideologické šilnosti naší epochy právě od této bagatelizace a přehlížení začínaly.

² Bolesław Bierut – prezident Polské lidové republiky (PLR) v období stalinismu. Władysław Gomułka – první tajemník ÚV Polské sjednocené dělnické strany v letech 1956–1970.